

Kiss László

Markusovszky Lajos és az Orvosi Hetilap szerepe a magyar orvosi szaknyelv megteremtésében

1859 őszén a Bach-abszolutizmus bilincseiből már szabadulni készülő országban sok helyütt megemlékeztek Kazinczy Ferenc születésének századik évfordulójáról. Mi most egy kevésbé ismert ünnepi szövegből idézünk: „Kazinczy Ferenc példánya az írónak, a hazafinak és embernek; vezércsillaga nem csak a lángésznek, kinek ő az utat a szép és nemes felé kimutatá, de a kevésbbé képesnek is, ki szorgalma és kitartása által tartozását a nemzet és haza iránt leróni kívánja. Mi szerencsésnek tartjuk nemzetünket, hogy ily férfakkal bír, s hogy érdemöket méltányolni és emléküik iránt a legbuzgóbb kegyelet érzetével viseltetni tud.”

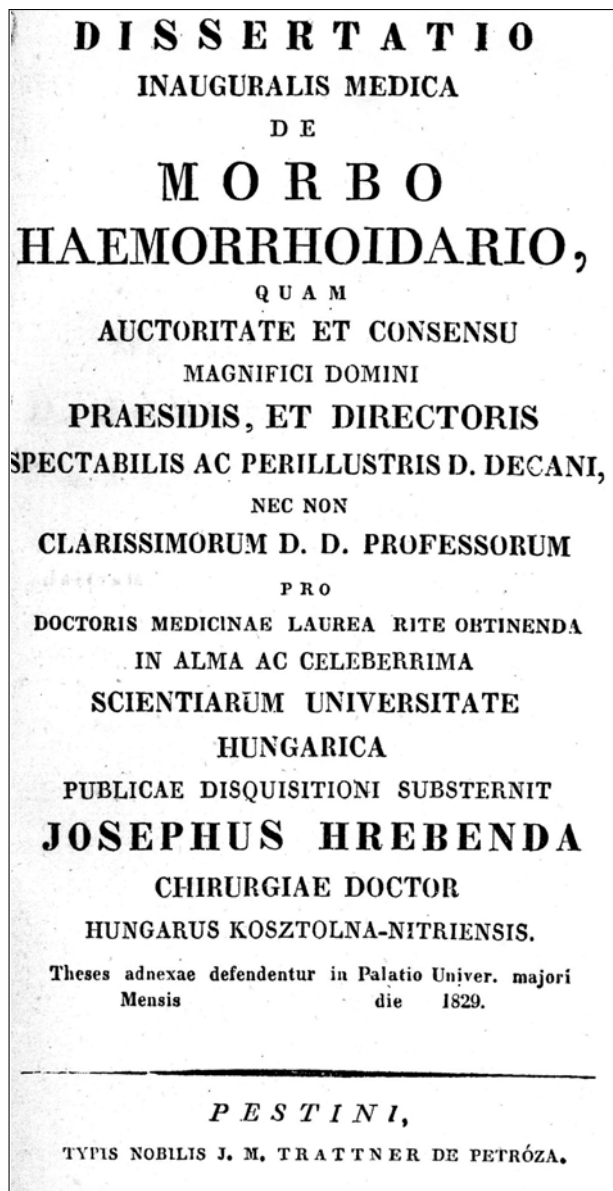
Az idézett sorok az akkor már harmadik évfolyamába lépett Orvosi Hetilap 44. számában jelentek meg „Kazinczy Ferenc évszázados emlékünnepe” címen (715). Írójuk a lap „tulajdonosa és szerkesztője”, Markusovszky Lajos (1815–1893) orvosdoktor volt. Markusovszky valószínűleg saját magára is gondolt, amikor Kazinczyt állította példaképnek a „kevésbbé képesek” számára is. Ma, a Markusovszky-életmű ismeretében megállapíthatjuk: leróta tartozását a nemzet és haza iránt. Írásunkban e „tartozás” fontos elemével, a magyar nyelv és ezen belül a magyar orvosi szaknyelv érdekében kifejtett „törlesztésével” foglalkozunk.

Születése napján, 1815. április 25-én bizonyára senki sem merte volna megjósolni, hogy a Liptó vármegyei Csorba (ma: Štrba, Szlovákia) község evangélikus lelkészének fia egykor a magyar „nemzet és haza” jeles személyiségévé válik. Mint ahogy a nyolc évvel később, a horvát Petrovics Ivan és a Liptóval határos, Turóc megyei szlovák Hruz Mária gyermekeként napvilágot látott Alexanderről sem jósolták meg, hogy pár évtizeddel később Petőfi Sándor néven magyar költő lesz belőle (Junas 1995: 61). Nem ok nélkül említjük a Slovenský lekár (Szlovák orvos) hátsójain megjelent, Petőfire való hivatkozást. A szlovák orvostörténet-írás ugyanis amióta 1956-ban „felfedezte” Ludovít Markušovský felvidéki (szlovákiai) gyökereit (Rippa 1956: 155), ismételten nehezményezte – többek

közt az említett lapban is –, hogy a Markusovszkyról szóló dolgozatokban vagy nincs feltüntetve nemzetisége, vagy egyértelműen magyarnak tartják őt (Bokesová-Uherová 1988: 515; Švorc 1993: 16; Junas 1995: 61).

Nem kívánunk vitát nyitni e kérdésben, csupán két dologra hivatkozunk. Egyrészt valakinek a szülőhelye nem határozza meg vitathatatlanul az illető nemzetiségét is. A mai Ukrajna területén, lengyel szülőktől született Jozef Konrad Korzeniowskit ma mindenki angol írónak tartja, hiszen életművét Joseph Conrad (1857–1924) néven angol nyelven alkotta meg. Mint ahogy francia költőnek tekintjük a lengyel anyától, Rómában született Wilhelm Apollinaris de Kosztrowitzkyt is, hiszen Apollinaire (1880–1918) néven csak franciául írt. Ez még akkor is érvényes, ha a szlovák történelmi munkák antagonisztikus módon a Trianon előtti észak-magyarországi területeket „Szlovákiá”-nak nevezik (Káfer 2012: 12). Lásd a Tibenský vezette szerzői munkaközösség, Bokesová-Uherovával kapcsolatban hivatkozott munkáját: „A tudomány és technika úttörői Szlovákiában” (na Slovensku). Ritka kivételnek számít Pekařová, aki a „na Slovensku” helyett a történelmileg hiteles „na území Slovenska” (Szlovákia területén) kifejezést használja az 1850 és 1918 közötti időszak orvosi egyleteiről írott monográfiájában (Pekařová 2010).

Másrészt a XIX. század elején még nem léteztek a szó mai értelmében vett „nemzetiségek”. Az etnikum és a vallás fölötti egységet képviselő „magyarhoni hazafiság”, a hungarus patriotizmus abban a korban természetes volt (Káfer 2012: 49). Sőt a liptói, árvai, turóci szlovák nemesség többsége számára ez volt természetes még az 1840-es években is. Amikor M. M. Hodža – Ludovít Štúr és J. M. Hurban mellett a nagy szlovák nemzeti triász harmadik tagja – a Tatrin elnevezésű olvasóköribe akarta bekapcsolni az említett megyék szlovák nemeseit, azt a választ kapta, hogy ők nem szlovákok, nem magyarok, hanem hungarusok (Káfer 2012: 110). Ezt a felfogást tükrözik a felvidéki megyékből származó pesti medikusok disszertációin is gyakran feltűnő „Hungarus” meghatározások.

1. ábra Hrebenda József, a Nyitra megyei Kosztolányból származó medikus disszertációjának címlapja 1829-ből

A történelmi Magyarország északi vármegyéiben élő szlovákok nemzeti öntudata tehát csak későn, a XIX. század első felében zajló „nemzeti újjáéledés” korszakában kezd kialakulni. Csak ekkor kerül előtérbe a nyelv mint nemzetet meghatározó tényező (Nyomárkay 2013: 59). Nem róható fel tehát Markusovszkynak, hogy „hütlenn” lett „nemzetéhez”. Amikor ugyanis a szlovákság nemzeti nyelve kodifikálásával a középszlovák nyelvjárásból 1843-ban a nemzetté válás útjára lépett, Markusovszky már egy évtizede egy másik nemzet, a magyarság fővárosában élt, annak nyelvét használta a mindennapi életben. 1834 és 1844 között – anyagi okokból, nevelői munka miatti megszakítással – végzett orvosi tanulmányait is magyar nyelvű disszertációval fejezi be. Az értekezés latin nyelvű címlapján

nem tünteti fel „nemzetiségét”, viszont a „Markusowszky” név „w” betűje utal anyanyelvére, a szlovák evangélikusok által használt cseh–szláv nyelvre, a „biblictiná”-ra (Käfer 2012: 60). A 30 oldalas „orvosrendőrségi” értekezését az őt nevelői álláshoz juttató országos főorvosnak, Stáhlly Ignácnak és szülőmegyéje, Liptó, főorvosának Flittner Keresztély Jánosnak ajánlotta (Dörnyei 2001: 38).

„Az orvos mint nevelő” című értekezés Markusovszky szemléletét, programját életre szólóan meghatározta: az orvos feladata a gyógyítás és tudományos búvárkodás mellett a nevelés is (Füsti Molnár 1983: 173). Értekezésében arra kéri valamennyi orvoskollégáját, hogy: „Ne alacsonyítsa tudományát tehénné, mely őt vajjal látandja el, ne pénz- és hírkereset módjává; ne nézze azt egyedül tudományos oldaláról, mellynek földadata a természet titkait kutatni, s ne is csupán szűk – úgynevezett gyakorló orvosi szempontból, mellynek egyedüli célja a jelen betegségeket, minden előre s hátratekintés nélkül secundum regulas artis [a művészet szabályai szerint K. L.] gyógyítani, hanem tanulja hivatását nemzeti s emberi jelentésében fölfogni”.

E nemzeti fölfogás részének tekinthető az értelmiségi elitnek az anyanyelv szempontjából nézve kikerülhetetlen felelőssége: az anyanyelv szaknyelveinek a fejlesztése (Kiss J. 2012: 33). Ilyen szempontból sajnálja Markusovszky a „fölvatási értekezések” (dissertatio inauguralis) kötelezettségének megszűnését. „Ezek helyébe... egy kis írásbeli vizsga megkívántatnék, nem valamely szakbani tárgyismeret, hanem tisztán a fogalmazási képesség kipuhatolása végett” – írja 1858-ban az Orvosi Hetilapban (Marikovszky 1858: 16). Hiszen a leendő megyei, községi, törvényszéki orvosnak jelentéseket, szakvéleményeket kell majd írnia, amit könnyebben tudna megtenni, ha „a fogalmazási képesség a szigorlat nem megvetendő tárgyát képezhetné” (i. h.).

S ezzel el is érkezünk a Markusovszky-életmű egyik maradandó és legbecesebb darabjához, az 1857-től megszakítás nélkül megjelenő, immár 156. évfolyamát jegyző Orvosi Hetilaphoz. A lap szakmai színvonalát illetően a nemzeti liberalizmus eszmerendszerének kutatása ürügyén a Markusovszky-életművet is megismerő Antall Józsefet idézzük: „Az Orvosi Hetilap mindenkit megszólaltatott és minden kérdésben állást foglalt, a magyar orvostudomány világszínvonalú lapja volt” (Antall 2000: 48).

Témánk szempontjából természetesen csak azokra az „átlásfogalásokra” összpontosítunk, amelyek a magyar orvosi szaknyelv, a magyar nyelvű oktatás kérdéseit érintették. Köztudott, hogy Markusovszky 1867 és 1892 között a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban az egyetemi ügyek előadója volt. Olyan miniszterek mellett, mint a „messzi jövőbe mutató eszmeiségű” (Antall 2000: 49) állambölcseleő Eötvös József (1867 és 1871 között), illetve a „közegészség, közgazdaság, közoktatás” elválaszthatatlanságát hirdető pragmatikus Trefort Ágoston (1872-től 1888-ig). Így tudománypolitikai,

beleértve a magyar orvosi szaknyelv érdekében kifejtett törekvéseit egyszere szolgálhatta a minisztériumban és az Orvosi Hetilap hasábjain.

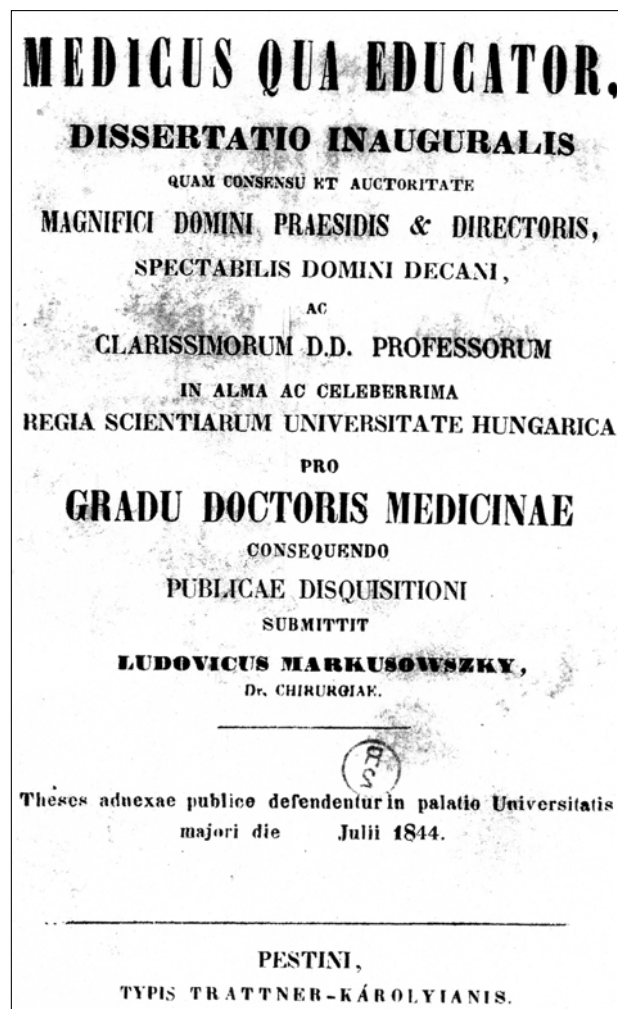
Lapjának célját ismételtelen megfogalmazta. Mi most egy 1858-as, „az orvostanuló ifjúsághoz” szóló írásából idézünk: „...terjesztieni az okszerű gyógyászat elveit és meghonosítani erőnkhez képest a szabatos korbúvárlat módszerét, hogy annak alapján önálló tevékenység fejlődhesék honi gyógyászatunk és nemzeti irodalmunk mezején...” (Marikovszky 1858: 27). Ugyanakkor a lapot nem tartja megfelelő fórumnak „nyelv és nemzetiségi harc” folytatására, hiszen az „sokkal általánosb jelentőségű és messzehatóbb, semhogy orvosi lapokban eldöntethessék” (i. h.). Egy újabb, 1859-ben „Az orvos-tanuló ifjúsághoz” intézett írásában azért is elégedett Lenhossék Józsefnek a bonctudomány tanárává való kinevezésével, mert ő „mint e hazának fia és egyetemünk tanítványa nemzeti nyelvünkön is képes azt előadni” (Marikovszky 1858: 59). Az elégedettség megértéséhez tudni kell, hogy közel tíz esztendőn keresztül Thun miniszter a megüresedett pesti tanszékeket csak német tanárokkal volt hajlandó betölteni (Győry 1936: 530). Ugyanebben az írásában állapítja meg azt is, hogy az egyetem által, a nemzet tudományos életére és szellemi mozgalmára eddig kifejtett csekély hatás egyik okának „a holt latin nyelv használatát kell tekintenünk, melyen, valamint minden idegen nyelven, ismereteket lehet ugyan megszerezni, de soha és sehol saját étellel bír, a népben gyökerező s annak egész lelkületére, irányára és szellemére visszaható valódi művelődést előtremteni nem lehet” (i. h.).

Tisztában van azzal is, hogy „nyelvünkönél fogva szaktanárokat külföldről nem egy könnyen szerezhetünk”, ezért „a tanár hivatása egyetemünkönél nagyobb mint másutt” – figyelmezteti az Orvosi Hetilap olvasóit 1867-ben „Az egyetemi tanárok mai feladata” című írásában (Marikovszky 1867: 95). „A pesti egyetem orvosi kara fennállásának századik évfordulóján”, 1871-ben büszkén állapítja meg, hogy a magyar orvosi szaknyelv úttörői „az orvosi kar kebeléből emelkedtek ki, nevezetesen Rác és Bugáth (!) tanárok... majd a függetlenségi harczunk után bekövetkező válságos időkben... Balassa” (Marikovszky 1867: 120). S meggyőződését fejezi ki, hogy „az orvosi kar tagjai a jelenben és a jövőben egyaránt ... [fogják] fejleszteni bár mindinkább erősülő, de még mindig zsenge irodalmunkat” (i. h.).

Ezen „zsenge” irodalom erősödéséhez járult hozzá az 1862-ben, Markusovszky kezdeményezéséből kiadott „Orvos-gyógyszerési műszó-gyűjtemény”. Ez kollektív munka volt – „gyűjtötte és kiadta az Orvosi Hetilap szerkesztősége” – olyan kiváló munkatársakkal, mint például Lengyel Endre (1821–1902), a sárospataki református főiskola orvosa és természettanára. Lengyel a kórtani és belgyógyászati részt állította össze (Pallas Nagy Lexikona 18, 149). A gyűjtemény megjelenetése válasz lehetett a Nékám Sándor és Poór Imre által egy évvel korábban, a Gyógyászat mellékleteként kiadott „A szükségesb

orvosi műszavak deák-német-magyar zsebszótára” című publikációra. Mindkét szótár viszont hozzájárulhatott egy másik, a magyar nyelv szempontjából fontos vállalkozás sikeréhez. E vállalkozás indulása körül ismét csak Markusovszky bábáskodott a legtöbbit. 1860 nyarán 141 orvostanhallgató arra kérte a lap szerkesztőségét, hogy segítsen a magyar nyelvű orvosi szakirodalom hiányának mérséklésében. Elsősorban Markusovszky fáradozásának köszönhetően – a londoni New Sydenham Society mintájára – 1864-ben megalakul a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társaság. Elnöke Balassa János sebészprofesszor lett, majd a későbbi években maga Markusovszky is betöltötte ezt a funkciót (Nékám 1928: 84).

Természetesen maga az Orvosi Hetilap sem csak az idézett állásfoglalásokkal járult hozzá a magyar orvosi szaknyelv térhódításához, hanem főleg azzal, hogy folyamatosan fórumot biztosított a magyar nyelvű közleményeknek. S bár 1861-től a Gyógyászatban vetélytársa támad, majd az 1880-as évektől már a szakosodott orvosi lapok is komoly konkurenciát jelentenek, az Orvosi Hetilap máig megmaradt a magyar nyelvű orvosi szakirodalom, publicisztika vezérhajójának.

2. ábra Markusovszky értekezésének címlapja

Az Akadémia, az egyetem, a magyar nyelvű orvosi szakkönyvek mellett a XIX. században a Markusovszky szerkesztette Orvosi Hetilap is jelentős szerepet játszott a magyar orvosi nyelv elterjesztésében (Kiss J. 2013: 126).

S ha eltekintünk a jeles évforduló kiváltotta pátosztól, lényegében egyetérthetünk Markusovszky utódjával, Fehér János főszerkesztővel, aki a lap alapításának 150. évfordulóján kijelentette: „1857-ben... Markusovszky... forradalmi tettet hajtott végre. A hazai szakirodalomban a korábbi latin, ill. német nyelv helyett a magyar nyelvet honosította meg...” (Fehér 2007: 7).

Nemzetiségi hovatartozása ügyében pedig fogadjuk el a hasonló kezdetekkel rendelkező, szintén szlovák evangélikus lelkész fiaként született Petianból Petényire váltó híres ornitológusunk esetét elemző irodalomtörténész véleményét. Mind Petényi, mind Markusovszky olyan átmeneti típust képvisel – szlovák származású magyar ornitológus, orvos –, amely típus a két nemzet közti kulturális közvetítés biztosítója (Sziklay 1974: 136–136).

IRODALOM

Antall József 2000. Markusovszky Lajos (1815–1893). In: Kapronczay Károly – Vizi E. Szilveszter (szerk.): *Híres magyar orvosok*. Galenus, Budapest.

Bokesová-Uherová, Mária 1988. Ludovít Markušovský (1815–1893). In: Tibenský, Ján (ed.): *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*. Vol. II. Obzor (Bratislava), 512–515.

Dörnyei Sándor 2001. *Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849*. Második kötet. Borda Antikvárium, Budapest.

Fehér János 2007. Bevezető. In: Fehér János (főszerk.): *Emlékkönyv az Orvosi Hetilap alapításának 150. évfordulójára*. Markusovszky Lajos Alapítvány, Magyar Tudománytörténeti Intézet, Akadémiai Kiadó Zrt., Budapest, 7–9.

Füsti Molnár Sándor 1983. *Egészségünk útja. A hazai egészségkultúráltság alakulása a XVIII. század végétől a kiegyezésig*. Medicina, Budapest.

György Tibor 1936. *Az orvostudományi kar története 1770–1935*. Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest.

Junas, Ján 1995. Ludovít Markušovský. *Slovenský lekár* 5–6: 61–62.

Káfer István 2012. *Magyar szlovákságismeret*. Szent István Társulat. Az apostoli szentszék könyvkiadója, Budapest.

Kiss Jenő 2012. *A magyar nyelv és nyelvközösség*. Akadémia Kiadó (Szent György könyvek), Budapest.

Kiss Jenő 2013. A magyar orvosi nyelv a XIX. században. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 125–127.

Marikovszky György 1905. *Markusovszky Lajos válogatott munkái*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest.

Nékám Lajos 1928. Elnöki megnyitó a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat újjáalakuló közgyűlésére. *Orvosi Hetilap* 3: 83–84.

Nyomárkay István 2013. *Szláv szomszédaink*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Pekařová, Katarína 2010. *Prírodovedná a lekárske spolky na území Slovenska (1850–1918) so zvláštnym zreteľom na zdravotnícko-medicínsku tematiku a biologické vedy v ich publikačných aktivitách*. Univerzitná knižnica v Bratislave.

Rippa, B. K. 1956. *K histórii medicíny na Slovensku*. Vydavateľstvo SAV.

Švorc, Peter 1993. Lékár, objaviteľ a humanista MUDr. Ludovít Markušovský. In: *MUDr. Ludovít Markušovský a jeho doba*. Zborník, Prešov-Bratislava-Wien, 13–27.

Sziklay László 1974. Ján Kollár magyar kapcsolatai Pesten. In: *Szomszédainkról. A kelet-európai irodalom kérdései*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 118–149.

...a beszélő vagy író éppen a puffogó idegen szavakkal, ezeknek hiú csillogásával s a nyomukban támadó sejtelmes köddel igyekszik leplezni közölnivalójának gyarlóságát. ...sokszor kárára van a pontosságának, fogalmi árnyalás finomságának, s homályt, félreértést okozhat.

Tiszamarti Antal – Vámosy Zoltán:

Orvosi nyelvünk helyes magyarsága. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Rényi Károly, Budapest, 1943

A szakkifejezések fontos részét képezik a nemzeti nyelvnek. A biológia és az orvostudomány folyamatos fejlődése, a kutatás és a technika haladása szükségessé teszi, hogy szaknyelveinkben is megtaláljuk a legszebb, legkifejezőbb magyar / magyaros megnevezéseket. [...] egy-egy szép magyar nyelvű szakközlemény, a nyelvújítás tudatos igénye nélkül is, hozzájárul nyelvi értékeinkhez.

Pásztor Emil :

Egy világhírű anatómus értekezése a koponyáról, az 1870-es évekből, szép magyar nyelven .
MONy 2005/5: 30–33